
Investigating the child's world

Vol 21 (2025)

Assessment of the parent-child attachment in students with neurodevelopmental disorders through the Bird's Nest Drawing

Psychologist, PhD, Social Worker , Psychologist, PhD

Copyright © 2025, Δρ. Ψυχολογίας, Κοινωνική Λειτουργός, Δρ. Ψυχολογίας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Tsouvelas, G., Dargonaki, I., & Papoulidi, A. (2025). Assessment of the parent-child attachment in students with neurodevelopmental disorders through the Bird's Nest Drawing. *Investigating the child's World*, 21, 26–44. Retrieved from <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/omep/article/view/36540>

Αξιολόγηση του δεσμού γονέα-παιδιού σε μαθητές με Νευροαναπτυξιακές Διαταραχές μέσω της προβολικής δοκιμασίας «φωλιά πουλιών»

Γιώργος Τσουβέλας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ψυχολογίας,
tsouvelasgiorgos@gmail.com

Ειρήνη Δαργωνάκη, Κοινωνική Λειτουργός, Ενιαίο Ειδικό Επαγγελματικό Γυμνάσιο- Λύκειο Ευβοίας,
[eiridarg@yahoo.com](mailto:eirinidarg@yahoo.com)

Ασημένια Παπουλίδη, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας,
apapoulidi@uniwa.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο συναισθηματικός δεσμός με το κύριο πρόσωπο φροντίδας αποτελεί έναν σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα για τις σχέσεις που θα διαμορφώσει το παιδί κατά την πορεία της ανάπτυξής του. Παρότι ο ανασφαλής δεσμός έχει συσχετιστεί σε νευροβιολογικό επίπεδο με την απορρύθμιση του συναισθήματος και με τις νευροαναπτυξιακές διαταραχές, υπάρχουν λίγες διαθέσιμες εμπειρικές μελέτες σε παιδιά σχολικής ηλικίας. Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρούμε να αξιολογήσουμε τον τύπο δεσμού που εμφανίζουν μαθητές ειδικού σχολείου που έχουν διαγνωστεί με νευροαναπτυξιακές διαταραχές. Ο δεσμός των παιδιών με τον γονέα αξιολογήθηκε μέσω της προβολικής δοκιμασίας σχέδιο φωλιάς πουλιών, η οποία αναπτύχθηκε ως ένα μέσο αξιολόγησης του δεσμού στο πλαίσιο της θεραπείας μέσω τέχνης. Παράλληλα, διενεργήθηκαν συνεντεύξεις με τους γονείς από τον ψυχολόγο και την κοινωνική λειτουργό του σχολείου και στη συνέχεια οι ειδικοί διατύπωσαν τις εκτιμήσεις τους αναφορικά με τον τύπο δεσμού που εμφάνιζε ο κάθε μαθητής. Κατά την εφαρμογή της προβολικής δοκιμασίας ζητήθηκε από τον κάθε μαθητή να ζωγραφίσει μια φωλιά πουλιών και στη συνέχεια να αφηγηθεί μια ιστορία. Στη μελέτη συμμετείχαν 8 μαθητές (6 αγόρια, 2 κορίτσια, 9-13 ετών) με νευροαναπτυξιακές διαταραχές που είχαν κατακτήσει τον λόγο και φοιτούσαν σε ειδικό σχολείο. Πέντε μαθητές εμφάνισαν ανασφαλή και τρεις ασφαλή δεσμό. Αποτυπώθηκε συμφωνία μεταξύ του συστήματος βαθμολόγησης της προβολικής δοκιμασίας και της κλινικής εκτίμησης που προέκυψε από τις συνεντεύξεις με τους γονείς. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης παρέχουν κάποιες ενδείξεις ότι η προβολική δοκιμασία σχέδιο φωλιάς πουλιών μπορεί να λειτουργήσει ως ένα πολύτιμο εργαλείο ανίχνευσης ζητημάτων που σχετίζονται με τον δεσμό παιδιού-γονέα σε μαθητές που φοιτούν σε ειδικό σχολείο.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Δεσμός, Σχέδιο φωλιάς πουλιών, Νευροαναπτυξιακές διαταραχές, Ειδική αγωγή, Προβολική δοκιμασία

Assessment of the parent-child attachment in students with neurodevelopmental disorders through the Bird's Nest Drawing

George Tsouvelas, National and Kapodistrian University of Athens, Department of Psychology,
tsouvelasgiorgos@gmail.com

Eirini Dargonaki, Social Worker, Unified Special Vocational Secondary and Upper Secondary School,
[eiridarg@yahoo.com](mailto:eirinidarg@yahoo.com)

Asimonia Papoulidi, University of West Attica, Department of Social Work,
apapoulidi@uniwa.gr

ABSTRACT

Attachment with the primary caregiver constitutes a significant predictive factor for the relationships children will form throughout their development. Despite the fact that insecure attachment has been

neurobiologically correlated with emotional dysregulation and neurodevelopmental disorders, there are few empirical studies on school-aged children. In this study, we aim to evaluate the attachment styles exhibited by students diagnosed with neurodevelopmental disorders in a special school. The attachment of the children to their parents was assessed through the bird's nest drawing projective test, which was developed as a means of assessing attachment within the framework of art therapy. Additionally, interviews were conducted with the parents by the school psychologist and social worker, who then formulated their assessments regarding the attachment style of each student. Eight students participated in the study (6 boys, 2 girls, aged 9-13) with neurodevelopmental disorders attending a special school. Five students displayed insecure attachment, while the remaining three exhibited secure attachment. There was agreement between the projective test rating system and the clinical assessment derived from the parent interviews. The findings of this study suggest that the "Bird's Nest" projective test can serve as a valuable tool for detecting issues related to the parent-child attachment in students attending a special school.

KEY WORDS: Attachment, Bird's nest drawing, Neurodevelopmental disorders, Special education, Projective test

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα με τη θεωρία του δεσμού (Bowlby, 1969/1982), οι πρώιμες αλληλεπιδράσεις με τα άτομα που παρέχουν φροντίδα ενσωματώνονται σε Ενεργά Μοντέλα Δεσμού (ΕΜΔ), δηλαδή ψυχικές αναπαραστάσεις του εαυτού, των άλλων ανθρώπων και του κόσμου γύρω μας - τα οποία λειτουργούν για να οργανώσουν και να δώσουν νόημα στις προηγούμενες εμπειρίες και να καθοδηγήσουν τις πεποιθήσεις σχετικά με το πώς πρέπει να συμπεριφερόμαστε όταν αισθανόμαστε δυσφορία και τι να περιμένουμε από τους άλλους, σε τρέχουσες και μελλοντικές αλληλεπιδράσεις. Πιο συγκεκριμένα, μέσω κυρίως των άρρητων και σωματικών αλληλεπιδράσεων βρέφους-κύριου προσώπου φροντίδας, και του τρόπου απόκρισης του τελευταίου εγκαθίστανται στον νου του παιδιού Ενεργά Μοντέλα Δεσμού (ΕΜΔ) ή αλλιώς Ύφη Σύναψης Δεσμού (ΥΣΔ), τα οποία δρουν καθ' όλη τη διάρκεια της υπόλοιπης ζωής διαμορφώνοντας προσδοκίες για τις διαπροσωπικές σχέσεις, υποθέσεις για τα κίνητρα και τις πιθανές συμπεριφορές των άλλων στο σχετιζέσθαι, προσωπικές σχεσιακές προθέσεις και συμπεριφορές (Καφέτσιος, 2005). Στο πλαίσιο της εργασίας χρησιμοποιούνται οι όροι δεσμός και πρόσδεση έναντι του παλαιότερου όρου προσκόλληση για τον αγγλικό όρο attachment.

Η Θεωρία του Δεσμού υποστηρίζει ότι από τη βρεφική ηλικία και καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής, η ψυχική υγεία των ατόμων και η ικανότητά τους να δημιουργούν στενές διαπροσωπικές σχέσεις συνδέονται ισχυρά με τις αρχικές σχέσεις που είχαν συνάψει με τα κύρια πρόσωπα που τους παρείχαν φροντίδα και ήταν υπεύθυνα για τη συναισθηματική υποστήριξη και προστασία τους (Bretherton & Munholland, 2008). Ως εκ τούτου, οι εμπειρίες των βρεφών με τα κύρια πρόσωπα φροντίδας τους διαμορφώνουν τα ΕΜΔ, τα οποία καθορίζουν τις σχέσεις που θα συνάψει το άτομο και στην ενήλικη ζωή. Ουσιαστικά, αυτά τα ΕΜΔ αντικατοπτρίζουν τον βαθμό στον οποίο τα παιδιά νιώθουν ότι αξίζουν φροντίδα και αγάπη από τους άλλους (μοντέλο του εαυτού), καθώς και τον βαθμό στον οποίο αντιλαμβάνονται τους άλλους ως διαθέσιμους, αποδεκτικούς και αποκριτικούς (μοντέλο των άλλων) (Bowlby, 1969/1982).

Τα παιδιά που βιώνουν ευαίσθητη και αποκριτική φροντίδα διαμορφώνουν έναν ασφαλή δεσμό (secure attachment), ο οποίος χαρακτηρίζεται από οικειότητα, εμπιστοσύνη στους άλλους και προσαρμοστικές στρατηγικές για τη διαχείριση του άγχους. Τα κύρια πρόσωπα φροντίδας τους αποτελούν μία ασφαλή βάση από την οποία απομακρύνονται προκειμένου να εξερευνήσουν τον κόσμο και στην οποία επιστρέφουν σε στιγμές δυσφορίας (Ainsworth, 1989, Bowlby, 1969/1982). Αν κατά τη διάρκεια αυτής της εξερεύνησης απειληθούν από κάτι, επιστρέφουν στη βάση ασφάλειάς τους και νιώθουν ανακούφιση και εμπιστοσύνη (Cassidy et al., 2013). Αυτό το αίσθημα εμπιστοσύνης περιλαμβάνει τόσο την

εμπιστοσύνη στους γονείς ως πηγή υποστήριξης στην εξερεύνηση του κόσμου, όσο και την εμπιστοσύνη ότι οι γονείς θα τους υποστηρίξουν στη διαχείριση των συναισθημάτων που προκύπτουν κατά τη διάρκεια αυτής της εξερεύνησης (Ainsworth, 1979, Dujardin et al., 2016).

Σύμφωνα με εμπειρικές μελέτες, ο ασφαλής δεσμός συσχετίζεται μακροπρόθεσμα με θετικές εκβάσεις σε γνωστικό και μαθησιακό επίπεδο σε τομείς όπως η γλωσσική επάρκεια (Belsky & Fearon, 2002), οι κοινωνικές δεξιότητες (Groh et al., 2014), η εκτελεστική λειτουργία (Bernier et al., 2012) και η συναισθηματική ρύθμιση (Shaver & Mikulincer, 2002). Αντιθέτως, ο ανασφαλής δεσμός συσχετίζεται με υψηλότερη πιθανότητα εκδήλωσης προβλημάτων συμπεριφοράς (Fearon et al., 2010), φτωχότερη σωματική υγεία (Puig et al., 2013) και ψυχοπαθολογία σε μεγαλύτερη ηλικία (Carlson, 1998). Πιο συγκεκριμένα, ο αποφευκτικός δεσμός συνδέεται με έλλειψη φροντίδας από την πλευρά του γονέα ή του φροντιστή. Τα άτομα που είχαν αναλάβει την φροντίδα παιδιών που εμφάνιζαν αποφευκτικό δεσμό έτειναν να αγνοούν τα επικοινωνιακά σήματα και τις προσπάθειές των βρεφών για οικειότητα (Fearon & Belsky, 2016). Επειδή αυτά τα παιδιά βιώνουν δυσφορία στις στενές σχέσεις, τείνουν να υποβαθμίζουν την ανάγκη τους για σύνδεση και υιοθετούν μια στρατηγική αυτάρκειας και αυτο-εξάρτησης. Τα παιδιά με αγχώδες/αμφιθυμικό τύπο δεσμού συνήθως έχουν βιώσει διακυμάνσεις στην ανταπόκριση του ατόμου που τους παρείχε φροντίδα όταν αναζητούσαν παρηγοριά. Αυτή η ασταθής ανταπόκριση δημιουργούσε συνεχή ανησυχία για τη διαθεσιμότητα του γονέα, και ωθούσε τα παιδιά αυτά να εκδηλώνουν μια στρατηγική στη σχέση τους που χαρακτηρίζεται από έντονη συμπεριφορά σύνδεσης για να προκαλέσουν την προσοχή του γονέα, καθώς δυσκολεύονται να προβλέψουν εάν θα ανταποκριθεί στις ανάγκες τους ή όχι (Cassidy, 1994, Main, 1990). Τέλος, τα παιδιά με αποδιοργανωμένο τύπο δεσμού συχνά βιώνουν ένα κύριο πρόσωπο φροντίδας που εμφανίζει είτε έντονη συναισθηματική παραμέληση είτε ένα μίγμα από ανεξήγητες, αντιφατικές και απρόβλεπτες διακυμάνσεις στη συμπεριφορά κατά τη διαχείριση του άγχους των βρεφών (Lyons-Ruth & Jacobvitz, 2016). Τα παιδιά που έχουν βιώσει κακοποίηση και παραμέληση έχουν τέσσερις φορές μεγαλύτερη πιθανότητα να αναπτύξουν αποδιοργανωμένο δεσμό (Madigan et al., 2006). Ο αποδιοργανωμένος δεσμός μπορεί επίσης να σχετιστεί με ανεπίλυτο τραύμα ή πένθος που έχει βιώσει το κύριο πρόσωπο φροντίδας ή όταν το παιδί βιώνει συχνούς ή παρατεταμένους αποχωρισμούς από τους γονείς του (Granqvist et al., 2017).

Δεσμός σε παιδιά με νευροαναπτυξιακές διαταραχές

Πληθώρα ερευνών έχει δείξει ότι ο δεσμός διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των παιδιών, ωστόσο, υπάρχουν λίγα εμπειρικά δεδομένα σχετικά με το πώς εφαρμόζεται η θεωρία του δεσμού στα παιδιά με αναπτυξιακή καθυστέρηση συγκριτικά με τα παιδιά με τυπική ανάπτυξη (Howe, 2006, Schuengel et al., 2013).

Οι νευροαναπτυξιακές διαταραχές σχετίζονται με διαταραχή της ανάπτυξης του νευρικού συστήματος. Η έναρξη τους τοποθετείται σε πρώιμη περίοδο της ανάπτυξης και συνήθως εκδηλώνονται πριν από την σχολική ηλικία. Οι νευροαναπτυξιακές διαταραχές εισήχθησαν ως μια διακριτή κατηγορία διαταραχών στο εγχειρίδιο διαγνωστικών κριτηρίων για τις Ψυχικές Διαταραχές της Αμερικάνικης Ψυχιατρικής Ένωσης (American Psychiatric Association, 2013). Στο DSM-5, στην κατηγορία των νευροαναπτυξιακών διαταραχών περιλαμβάνονται οι εξής διαγνωστικές κατηγορίες: η Νοητική Αναπηρία ή Ανεπάρκεια (Νοητική Αναπτυξιακή Αδυναμία), οι Διαταραχές στην Επικοινωνία, η Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος, η Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής - Υπερκινητικότητα, οι Νευροαναπτυξιακές Κινητικές Διαταραχές, συμπεριλαμβανομένων των διαταραχών τικ και τέλος οι Ειδικές Μαθησιακές Διαταραχές (American Psychiatric Association, 2013). Οι νευροαναπτυξιακές διαταραχές διαγιγνώσκονται σήμερα σε 1 στα 6 παιδιά (~17%) μεταξύ 3 και 17 ετών στον πληθυσμό των ΗΠΑ (Zablotsky et al., 2019).

Λαμβάνοντας υπόψη τη θέση του Bowlby (1982) για τον δεσμό ως «ένα ουσιώδες μέρος της ανθρώπινης φύσης» (σ. 669), ο δεσμός μπορεί να παρέχει ένα σημαντικό πλαίσιο για την κατανόηση της κοινωνικο-συναισθηματικής ανάπτυξης παιδιών με αναπηρίες. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, οι Janssen et al. (2002) πρότειναν ένα θεωρητικό μοντέλο, το «μοντέλο του στρες-δεσμού», το οποίο εξηγεί πώς οι προκλητικές συμπεριφορές σε άτομα με σοβαρή νοητική αναπηρία ενδέχεται να απορρέουν από τη σύνθετη αλληλεπίδραση ανάμεσα σε υψηλά επίπεδα ψυχολογικού στρες και την παρουσία ανασφαλούς δεσμού. Το συγκεκριμένο μοντέλο υπογραμμίζει τη σημασία της αναγνώρισης των ψυχολογικών και κοινωνικο-συναισθηματικών παραμέτρων που διαμορφώνουν τις προσαρμοστικές ή μη προσαρμοστικές συμπεριφορές. Στα παιδιά με νευροαναπτυξιακές διαταραχές, η αξιολόγηση του δεσμού μπορεί να παρέχει κρίσιμη πληροφορία για τη σχέση τους με τους φροντιστές και το περιβάλλον τους. Ένας ανασφαλής δεσμός μπορεί να επιδεινώνει το επίπεδο στρες, οδηγώντας σε αυξημένη ευαλωτότητα σε προκλητικές συμπεριφορές. Αντίθετα, ένας ασφαλής δεσμός έχει τη δυνατότητα να λειτουργεί ως προστατευτικός παράγοντας, μειώνοντας το στρες και βελτιώνοντας τη συνολική ρύθμιση της συμπεριφοράς. Η εφαρμογή του μοντέλου μπορεί να βοηθήσει τους επαγγελματίες να κατανοήσουν καλύτερα τους μηχανισμούς που συνδέουν τις συναισθηματικές ανάγκες και τις συμπεριφορές των παιδιών με τις σχέσεις τους. Παράλληλα, υπογραμμίζει την αναγκαιότητα της παρέμβασης για την ενίσχυση ασφαλών δεσμών, μέσω προγραμμάτων που στοχεύουν στη βελτίωση της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα παιδιά και τους φροντιστές τους, όπως οι γονείς ή οι εκπαιδευτικοί. Επιπλέον, η κατανόηση των δεσμών μέσα από το πρίσμα του μοντέλου του στρες-δεσμού μπορεί να κατευθύνει τις διαγνωστικές και θεραπευτικές προσεγγίσεις, προσφέροντας μία θεωρητική βάση για τον σχεδιασμό εξατομικευμένων στρατηγικών υποστήριξης που θα μειώσουν το στρες και θα ενισχύσουν τη συναισθηματική ασφάλεια των παιδιών με νευροαναπτυξιακές διαταραχές.

Παρόλο που τα παιδιά με αναπτυξιακή καθυστέρηση δημιουργούν δεσμό με τα πρόσωπα φροντίδας τους, μια παλαιότερη μετα-ανάλυση ανέδειξε ότι υπάρχει αυξημένος κίνδυνος αυτός ο δεσμός να είναι ανασφαλής ή αποδιοργανωμένος (van Ijzendoorn et al., 1999). Το προαναφερθέν εύρημα επιβεβαιώνεται και από μία πρόσφατη μετα-ανάλυση (Alexander et al., 2023) σύμφωνα με την οποία τα παιδιά με αναπτυξιακή καθυστέρηση έχουν σημαντικά λιγότερες πιθανότητες να αναπτύξουν ασφαλή δεσμό και σημαντικά περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν αποδιοργανωμένο δεσμό, σε σύγκριση με παιδιά χωρίς αναπτυξιακή καθυστέρηση, όπως και περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν συμπτώματα διαταραχής του δεσμού (Hamadi & Fletcher, 2019).

Διάφορες εξηγήσεις έχουν διατυπωθεί για τον υψηλό κίνδυνο ανασφαλούς δεσμού στα παιδιά με αναπτυξιακή καθυστέρηση (Naber et al., 2007, Schuengel & Janssen, 2006). Σύμφωνα με τον Howe (2006) μία πιθανή εξήγηση βασίζεται στο ότι τα παιδιά με νευροαναπτυξιακές διαταραχές, ιδίως αυτά που επικοινωνούν σε προ-ή πρωτοσυμβολικό επίπεδο, δυσκολεύονται να εκφράσουν τις ανάγκες τους και να επιδείξουν επικοινωνιακά σήματα προς τους γονείς τους (De Schipper & Schuengel, 2010, Potharst et al., 2012), καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο πιο δύσκολο και για τους γονείς να ερμηνεύσουν και να ανταποκριθούν στις ανάγκες τους με συντονισμένο τρόπο (Schuengel et al., 2010). Επιπλέον, οι γονείς μπορεί να υποφέρουν από μακροχρόνιο στρες ή να δυσκολεύονται να διαχειριστούν τα συναισθήματα και τη ματαιώση που βιώνουν από τη διάγνωση του παιδιού τους, με αποτέλεσμα τα συναισθήματα αυτά να επηρεάζουν τον δεσμό που θα συνάψουν με το παιδί τους (Feniger-Schaal & Oppenheim, 2013).

Αντίστοιχες μελέτες για δυσκολίες αναφορικά με τον δεσμό έχουν διεξαχθεί και σε παιδιά με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ) λόγω των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν στην επικοινωνία και την κοινωνική αλληλεπίδραση (Grzadzinski et al., 2014). Μια πρόσφατη μελέτη ανέφερε ότι τα παιδιά με υψηλό κίνδυνο εμφάνισης ΔΑΦ είχαν επτά φορές περισσότερες πιθανότητες να διαγνωσθούν αργότερα με ΔΑΦ αν είχαν συνάψει ανασφαλής

δεσμό, θέτοντας περαιτέρω ερωτήματα για τον αμφίδρομο ρόλο μεταξύ της ανάπτυξης δεσμού και των συμπτωμάτων της ΔΑΦ (Martin et al., 2020).

Σε μετα-ανάλυση δέκα ερευνών σχετικά με τον δεσμό παιδιών με ΔΑΦ (Rutgers et al., 2004) βρέθηκε ότι τα παιδιά με ΔΑΦ είχαν συνάψει σημαντικά λιγότερο ασφαλή τύπο δεσμού με τους γονείς τους σε σύγκριση με παιδιά χωρίς ΔΑΦ. Τα παιδιά με ΔΑΦ αν και μπορούν να δημιουργήσουν ασφαλή δεσμό στις σχέσεις τους με τους γονείς τους, οι σχέσεις γονέων-παιδιού γενικότερα χαρακτηρίζονται από λιγότερο ευέλικτες, ευαίσθητες και συγχρονισμένες συμπεριφορές αλληλεπίδρασης λόγω των κοινωνικών ελλειμμάτων που παρουσιάζουν τα παιδιά στο φάσμα. Μάλιστα, τα παιδιά με ΔΑΦ και συνοσηρή νοητική ανεπάρκεια φαίνεται να είναι λιγότερο ασφαλή προσκολλημένα σε σχέση με τα παιδιά χωρίς ΔΑΦ (Rutgers et al., 2004, Yirmiya & Sigman, 2001).

Σύμφωνα με τους Hamadi και Fletcher (2019) η εγκυρότητα και η αξιοπιστία των μετρήσεων του δεσμού δεν έχει επιβεβαιωθεί εμπειρικά σε παιδιά με νοητική αναπηρία, και οι ομάδες ελέγχου δεν είναι πάντα κατάλληλες. Οι ίδιοι προτείνουν την ανάγκη ανάπτυξης αξιόπιστων και σταθμισμένων αξιολογήσεων του δεσμού για άτομα με νοητική αναπηρία και την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων που αφορούν στον δεσμό ως προς τη μείωση της ψυχολογικής δυσφορίας, των προβλημάτων ψυχικής υγείας και της εκδήλωσης προκλητικών συμπεριφορών.

Η προβολική δοκιμασία σχέδιο φωλιάς πουλιών

Οι αναπαραστάσεις του δεσμού είναι εσωτερικές και δεν είναι εύκολο να αξιολογηθούν με μετρήσεις από ένα μέσο αξιολόγησης. Για αυτόν τον λόγο, χρησιμοποιούνται έμμεσες μέθοδοι, όπως η παραγωγή αφηγήσεων και δοκιμασιών ζωγραφικής που έχουν σχεδιαστεί για να προκαλέσουν σενάρια που σχετίζονται με τον δεσμό, προκειμένου να αποτυπώσουν τις αναπαραστάσεις του δεσμού (Psouni & Apetroaia, 2014). Μία τέτοια μέθοδος είναι η προβολική δοκιμασία σχέδιο φωλιάς πουλιών (Bird's Nest Drawing – BND: Kaiser, 1996).

Η μεταφορά της φωλιάς πουλιών αναπαριστά εμπειρίες σχετικά με τον δεσμό και το σχέδιο αυτό αντανακλά την εσωτερική αναπαράσταση της φροντίδας που έχει δεχθεί το άτομο (Sheller, 2007). Η προβολική δοκιμασία σχέδιο φωλιάς πουλιών εμπνεύστηκε από έρευνες σχετικά με σχέδια οικογένειας από τους Kaplan και Main (1986) και από μια μελέτη από τους Lieberman et al. (1991), που διερευνούσε θεραπευτικές παρεμβάσεις για την αλλαγή των μοτίβων δεσμού ανασφαλών μητέρων και των βρεφών τους.

Η Kaiser (1996) παρατήρησε ότι η απεικόνιση μιας φωλιάς πουλιού, η οποία αρχικά προσλαμβάνεται ως μια αφαιρετική ζωγραφιά, συχνά παράγει πλούσιες συσχετίσεις αναφορικά με το περιεχόμενο της φωλιάς, τη μορφή της φωλιάς, την απουσία ή την παρουσία φιγούρων που παρέχουν φροντίδα και τη μοίρα των αβγών ή των μικρών πουλιών που έχουν σχεδιαστεί ή παραλειφθεί από το σχέδιο.

Σε έρευνά της η Hyler (2002) συνέκρινε τους δείκτες του σχεδίου φωλιάς πουλιών με τις κατηγορίες δεσμού που είχαν εξαχθεί από σχέδια της οικογένειας για 49 παιδιά ηλικίας 9-11 ετών. Η Hyler (2002) βρήκε ότι τα παιδιά που είχαν αξιολογηθεί με ασφαλή δεσμό στο σχέδιο της οικογένειας χρησιμοποίησαν το πράσινο χρώμα ως το κυρίαρχο χρώμα στο σχέδιο φωλιάς πουλιών. Σε μία μεταγενέστερη έρευνα, η Goldner (2014) διερεύνησε την εγκυρότητα της δοκιμασίας σχέδιο φωλιάς πουλιών συγκρίνοντας τόσο γενικές προσεγγίσεις όσο και μια μέθοδο βασισμένη σε δείκτες, αξιολογώντας τον ασφαλή δεσμό σε ένα δείγμα 81 παιδιών από το Ισραήλ. Στη μελέτη χορηγήθηκαν η προβολική δοκιμασία σχέδιο φωλιάς πουλιών, ένα σχέδιο οικογένειας και ένα εργαλείο αξιολόγησης του δεσμού στα παιδιά. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο ασφαλής δεσμός συσχετίστηκε με την απεικόνιση ενός μικροσκοπικού σε μέγεθος πουλιού.

Η παρούσα μελέτη

Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρούμε να εφαρμόσουμε και να αξιολογήσουμε την χρήση της προβολικής δοκιμασίας σχέδιο φωλιάς πουλιών ως μέσο για την ανίχνευση του τύπου δεσμού σε μαθητές που φοιτούν στην ειδική αγωγή και εμφανίζουν νευροαναπτυξιακές διαταραχές. Υποθέτουμε ότι θα υπάρχει σύγκλιση στην αξιολόγηση του τύπου δεσμού σε συνάρτηση με την κλινική αξιολόγηση που θα προκύψει από την παρατήρηση των μαθητών, τις συνεντεύξεις που θα διεξαχθούν με τους γονείς και το ιστορικό των παιδιών.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Συμμετέχοντες

Δείγμα της παρούσας μελέτης αποτέλεσαν οκτώ μαθητές/ήτριες του «Δημητρούκειου» Ειδικού Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου. Πιο συγκεκριμένα, συμμετείχαν δύο κορίτσια και έξι αγόρια, ηλικίας 9 έως 13 ετών. Όλοι οι μαθητές/ήτριες είχαν διαγνωστεί από το Κέντρο Διεπιστημονικής Αξιολόγησης, Συμβουλευτικής και Υποστήριξης (ΚΕ.Δ.Α.Σ.Υ.) με νευροαναπτυξιακές διαταραχές, και είχαν κατακτήσει σε ικανοποιητικό βαθμό τον προφορικό λόγο όπως προέκυπτε από τις σχετικές γνωματεύσεις. Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες με νευροαναπτυξιακές διαταραχές που έλαβαν μέρος στη μελέτη είχαν αναπτύξει την ικανότητα να χρησιμοποιούν ολοκληρωμένες φράσεις στον προφορικό τους λόγο, ήταν σε θέση να εκφράζουν σκέψεις, επιθυμίες και συναισθήματα με σαφήνεια, επιδεικνύοντας ικανοποιητική γλωσσική επάρκεια για την ηλικία και τις γνωστικές τους δυνατότητες. Ωστόσο, δεν χορηγήθηκε κάποια σταθμισμένη κλίμακα για την αξιολόγηση του βαθμού ανάπτυξης του προφορικού λόγου. Η εκτίμηση της γλωσσικής επάρκειας βασίστηκε στην αξιολόγηση του ΚΕ.Δ.Α.Σ.Υ. και των ειδικών παιδαγωγών που παρακολουθούσαν τους μαθητές ως εκπαιδευτικοί της σχολικής τους τάξης. Στο πλαίσιο αυτό, κρίθηκε ότι οι συμμετέχοντες είχαν κατακτήσει έναν βαθμό γλωσσικής επάρκειας που τους επέτρεπε να συμμετέχουν ενεργά και να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της μελέτης, αν και μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να επωφεληθούν από τη χρήση τυποποιημένων εργαλείων για πιο αντικειμενική εκτίμηση του επιπέδου ανάπτυξης του προφορικού λόγου. Αναφορικά με τις νευροαναπτυξιακές διαταραχές, 5 μαθητές εμφάνιζαν Νοητική Αναπτυξιακή Διαταραχή, 1 μαθητής σύνδρομο Williams, 1 μαθητής Διαταραχή Ελλειμματική Προσοχής - Υπερκινητικότητα και 2 μαθητές Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος.

Μέσα αξιολόγησης

Προβολική δοκιμασία σχέδιο φωλιάς πουλιών. Το σχέδιο φωλιάς πουλιών (Kaiser, 1996) είναι μια προβολική δοκιμασία για την αξιολόγηση του δεσμού. Παρέχεται στους συμμετέχοντες ένα τυποποιημένο σύνολο υλικών ζωγραφικής και τους ζητείται να «σχεδιάσουν μια φωλιά πουλιών» (Kaiser, 2012). Μετά την ολοκλήρωση του σχεδίου, οι μαθητές καλούνται να πουν μια ιστορία για το σχέδιό τους. Η δημιουργία αφηγήσεων μπορεί να φωτίσει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βιώνουν τον κόσμο (Goldner, 2014).

Η κλίμακα Attachment Style Prototypes. Η αξιολόγηση του δεσμού έγινε μέσα από συνεντεύξεις με τους γονείς των μαθητών από τον ψυχολόγο και την κοινωνική λειτουργό του σχολείου. Οι ειδικοί με βάση το υλικό που προέκυψε από τις συνεντεύξεις με τους γονείς κατά τη λήψη του ιστορικού αποτύπωσαν την εκτίμησή τους αναφορικά με τους 4 τύπους δεσμού όπως αποτυπώνονται στην κλίμακα Attachment Style Prototypes των Bartholomew και Shaver (1998). Ο ψυχολόγος και η κοινωνική λειτουργός σημείωσαν την εκτίμησή τους για το στυλ προσκόλλησης των παιδιών βασιζόμενοι στις τέσσερις κατηγορίες/είδη που περιγράφονται στο μοντέλο των Bartholomew και Shaver (1998) και την κλίμακα Attachment Style Prototypes

των Bartholomew και Horowitz (1991). Η κλίμακα Πρωτοτύπων Στυλ Προσκόλλησης των Bartholomew και Horowitz (1991) βασίζεται σε ένα τετρακατηγορικό μοντέλο που ορίζει τέσσερα πρωτοτυπικά πρότυπα προσκόλλησης, συνδυάζοντας την εικόνα του ατόμου για τον εαυτό του (θετική ή αρνητική) και την εικόνα του για τους άλλους (θετική ή αρνητική). Οι τέσσερις κατηγορίες προσκόλλησης είναι: α) Ασφαλής δεσμός: Θετική εικόνα για τον εαυτό και τους άλλους. Τα άτομα αισθάνονται άνετα με την οικειότητα και την αυτονομία. β) Ανασφαλής – Αποφευκτικός δεσμός: Θετική εικόνα για τον εαυτό αλλά αρνητική για τους άλλους. Τα άτομα τείνουν να αποφεύγουν την οικειότητα και να υπερτονίζουν την ανεξαρτησία. γ) Ανασφαλής – Αγχώδης/αμφιθυμικός δεσμός: Αρνητική εικόνα για τον εαυτό αλλά θετική για τους άλλους. Τα άτομα αναζητούν συνεχώς την έγκριση και την αποδοχή των άλλων, παρουσιάζοντας υπερβολική εξάρτηση. δ) Ανασφαλής – Αποδιοργανωμένος δεσμός: Αρνητική εικόνα τόσο για τον εαυτό όσο και για τους άλλους. Τα άτομα φοβούνται την οικειότητα και δυσκολεύονται να εμπιστευτούν τους άλλους (Bartholomew & Horowitz, 1991). Η κλίμακα Attachment Style Prototypes έχει υποβληθεί σε διάφορες μελέτες για την αξιολόγηση της εγκυρότητάς της και έχει εξεταστεί μέσω συσχετίσεων με άλλες μετρήσεις προσκόλλησης και ψυχολογικών χαρακτηριστικών, υποστηρίζοντας την εγκυρότητα του μοντέλου (Bartholomew & Horowitz, 1991, Mikulincer & Shaver, 2007). Επιπλέον, η κλίμακα έχει χρησιμοποιηθεί σε διάφορες πολιτισμικές ομάδες, με αποτελέσματα που υποστηρίζουν τη διαπολιτισμική εγκυρότητά της (George & West, 2001). Δεν υπήρχαν διαφωνίες για κανένα από τα παιδιά που αξιολογήθηκαν αναφορικά με την κατάταξη του δεσμού ανάμεσα στην αξιολόγηση του ψυχολόγου και της κοινωνικής λειτουργού.

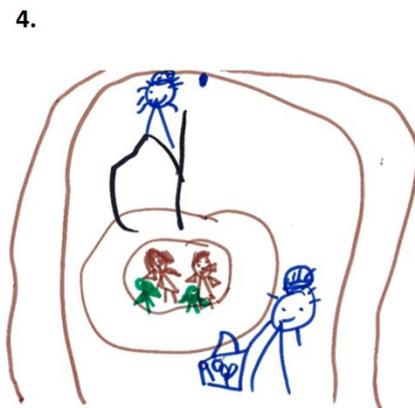
Διαδικασία

Την περίοδο που σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε η παρούσα μελέτη, οι δύο πανεπιστημιακοί φορείς (ΕΚΠΑ και ΠΑΔΑ) δεν είχαν ιδρύσει Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας για να χορηγήσουν σχετική απόφαση. Ωστόσο, οι συγγραφείς πιστοποιούν ότι η έρευνα τηρούσε τις ηθικές και δεοντολογικές αρχές της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας (APA, 2017) και ότι όλες οι διαδικασίες που πραγματοποιήθηκαν σε αυτή τη μελέτη ήταν σύμφωνες με τη Διακήρυξη του Ελσίνκι του 1964. Έχοντας εξασφαλίσει την έγγραφη συναίνεση των γονέων για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην παρούσα μελέτη, οι ερευνητές ζήτησαν από τα παιδιά να δημιουργήσουν ένα σχέδιο φωλιάς πουλιών, χωρίς να υπάρχει χρονικός περιορισμός, σε ένα φύλλο Α4 χρησιμοποιώντας έγχρωμους μαρκαδόρους και να παράσχουν μια σύντομη αφήγηση για το σχέδιό τους, ώστε να γίνει καλύτερα κατανοητή η εσωτερική εμπειρία του παιδιού. Η αξιολόγηση των σχεδίων βασίστηκε στη λίστα της Kaiser (1996) και των Kaiser et al. (2003). Το σύστημα βαθμολόγησης των σχεδίων και των ιστοριών αναφέρεται στο Kaiser (2015) και στο παράρτημα υπάρχει μια σύννοψη των κριτηρίων βαθμολόγησης. Κάθε σχέδιο κωδικοποιήθηκε βάσει της παρουσίας ή της απουσίας αυτών των ενδείξεων. Η αξιοπιστία μεταξύ των βαθμολογητών θεωρήθηκε υψηλή στην μελέτη των Kaiser et al. (2003). Στην παρούσα μελέτη η κωδικοποίηση έγινε από την τρίτη συγγραφέα (Α.Π.) και μία ανεξάρτητη κριτή. Η ανεξάρτητη κριτής ήταν ψυχοθεραπεύτρια παιδιών με εμπειρία στην χρήση της προβολικής δοκιμασίας σε παιδιά. Οι δύο κριτές που αξιολόγησαν τα σχέδια και τις ιστορίες δεν συμμετείχαν στην αξιολόγηση του δεσμού μέσα από συνέντευξη με τους γονείς. Η αξιολόγηση των μαθητών και των γονέων πραγματοποιήθηκε στον χώρο του σχολείου και αποτέλεσε μέρος της διαγνωστικής διαδικασίας κατά την περίοδο Οκτώβρης 2020 έως Φεβρουάριος 2022. Το δείγμα της παρούσας μελέτης είναι συμπτωματικό και η χορήγηση της προβολικής δοκιμασίας δεν ξεπερνούσε τα 20 με 25 λεπτά.

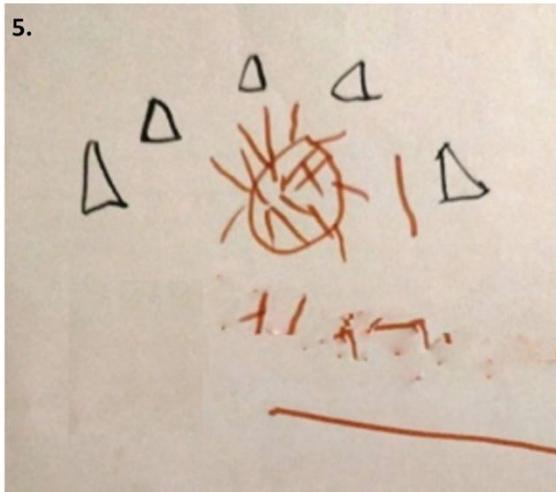
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Προβολική δοκιμασία

Παρατίθενται τα σχέδια των παιδιών (εικόνες 1α και 1β) και οι ιστορίες που αφηγήθηκαν. Οι αριθμοί που εμφανίζονται στις ζωγραφιές αντιστοιχούν με τους αριθμούς που εμφανίζονται στις ιστορίες που παρατίθενται στη συνέχεια. Κάθε συμμετέχοντας έχει ένα μοναδικό αριθμό που αντιστοιχεί με τους αριθμούς του Πίνακα 1 και τους αριθμούς στις ιστορίες που παρατίθενται στη συνέχεια.

Εικόνα 1α. Σχέδια φωλιάς πουλιών για τους συμμετέχοντες 1-4.

Εικόνα 1β. Σχέδια φωλιάς πουλιών για τους συμμετέχοντες 5-8.

Στη συνέχεια παρατίθενται οι αφηγήσεις των μαθητών για κάθε ένα σχέδιο πουλιών.

1. Μια φορά και έναν καιρό ήταν κόττες στη φωλιά. Κοιμήθηκαν, έφαγαν και έφυγαν, πήγαν στη θάλασσα και μετά ήρθαν στη φωλιά. Οι κόττες ήταν μικρές και ήταν χαρούμενες γιατί ψώνισαν ντομάτες. Μετά ήρθε και η μαμά με τον μπαμπά και τα πουλάκια ήταν χαρούμενα που ήρθαν αλλά και ο μπαμπάς με τη μαμά ήταν χαρούμενοι, γελούσαν. Και μετά κοιμήθηκαν οι κόττες. Και εδώ τελειώνει η ιστορία. (Νοητική Αναπτυξιακή Διαταραχή).

2. Μια φορά και ένα καιρό ήταν μια φωλιά πουλιών που βρισκόταν σε ένα βουνό. Όμως αυτή η φωλιά δεν ήταν καλά φτιαγμένη και μια μέρα που φυσούσε πολύ, έπεσε και ήταν κάτω από το δέντρο. Έφταιγε ο μάστορας που δεν την είχε φτιάξει καλά. Μέσα ζούσαν, ο μπαμπάς, η μαμά, και τα δύο παιδιά. Ο μπαμπάς ένα πρωί μάζεψε την οικογένεια και τους είπε «Μαζέψτε τα πράγματά σας να πάμε σε άλλη φωλιά, που θα είναι καλύτερη». Και τότε όλοι ήταν χαρούμενοι που θα πήγαιναν σε μια καινούρια φωλιά που θα ήταν καλύτερη. (Νοητική Αναπτυξιακή Διαταραχή).

3. Μια φορά και ένα καιρό ήταν ένας κύκνος που ήταν στη φωλιά. Ήταν θυμωμένος ο κύκνος γιατί ήθελε αβγά να τα φάει. Τότε ο κύκνος άρπαξε τα αβγά και ήθελε να τα φάει, αλλά

δεν τον άφησε η μαμά του και τα πέταξε όλα κάτω και έβγαλε μαλλιά ο κύκνος. Ήταν θυμωμένος γιατί δεν του έδινε αβγά η μαμά του. Τότε φώναξε ο κύκνος «Μαμά σε παρακαλώ μπορείς να μου δώσεις τα αβγά να τα φάω». Η μαμά του τα κλώτσησε και έκατσε στην αυλή για να γλιτώσει από τις φωνές του κύκνου. Και μετά έκατσε να πει παραμύθια του Αισώπου στον κύκνο. Ο κύκνος χάρηκε με τα παραμύθια. Και μετά άκουγε τραγούδια ο κύκνος, τα ζουζούνια. Ο κύκνος χορεύει και τελειώνει η ιστορία. (Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος).

4. Μια φορά και ένα καιρό ήταν μια φωλιά σε ένα δέντρο που είχε μέσα δύο αυγά. Τα πουλιά στη φωλιά ήταν νηστικά και η μαμά τους πήγε και έφερε φαγητό από την Αθήνα. Μετά τα πουλιά έφαγαν το φαγητό, κοιμήθηκαν, και την επόμενη μέρα ξύπνησαν και είχαν μεγαλώσει. Τότε τα δύο πουλιά πέταξαν και πήγαν μακριά αλλά πήραν και τη μαμά τους μαζί τους για να μη μείνει μόνη της. Ο μπαμπάς είχε πεθάνει σε ένα μεγάλο σεισμό που έγινε γιατί καθόταν κάτω από κάτι μεγάλες πέτρες. (Νοητική Αναπτυξιακή Διαταραχή).

5. Μια φορά και ένα καιρό ήταν η μαμά και ο μπαμπάς. Στην αρχή ήταν τα τρία παιδάκια τους. Παίζανε τα αδέρφια μεταξύ τους και η μαμά με τον μπαμπά τους κοιτούσαν. Ο μεσαίος αδερφός πείραζε συνέχεια τη μικρότερη αδερφή και αυτή ένιωθε λύπη. Τη χτυπούσε και αυτή στενοχωριόταν. Ο μπαμπάς γύρισε και είπε στα δύο αδέρφια «Να τα ξαναβρείτε γρήγορα» και τότε ο αδερφός αποφάσισε να μην ξανα-πειράξει την αδερφή του και ήταν μια χαρά. (Σύνδρομο Williams).

6. Μια φορά κι ένα καιρό ήταν ένας ουρανός και μια φωλιά με πουλάκια. Στην φωλιά υπήρχε και ένα θηλυκό πουλί μέσα στην φωλιά. Στην ιστορία ήταν ένα δέντρο, το χώμα, μία πέτρα και τα χορτάρια. Στη φωλιά κάθονταν το πουλί και μετά βγήκαν τα πουλάκια από τα αβγά. Και μετά πετάζανε τα πουλιά και φύγανε. (Νοητική Αναπτυξιακή Διαταραχή).

7. Μια φορά κι ένα καιρό ήταν μια φωλιά πουλιών με ένα πουλί και τρία αβγά. Το πουλί που το λέγανε χρωμοπούλι είχε στο στόμα του ένα σκουλήκι. Το χρωμοπούλι ήταν η μαμά από τα αβγά. Η μαμά ήταν χαρούμενη. Το σκουλήκι που βγαίνει από μέσα είναι ζωντανό κι ενώ το είχε δαγκώσει αυτό δεν πέθανε και έκανε κάτι και βγήκε από μέσα της. Έπεσε κάτω αλλά δεν πέθανε γιατί είναι αλεξίσφαιρο σκουλήκι. Η μαμά ό,τι και να του έκανε αυτό δεν πέθαινε. (Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος)

8. Μια φορά κι ένα καιρό υπήρχε μία κότα που γέννησε ένα αβγό και μετά από δύο μέρες άρχισε να σπάει το αβγό και βγήκε ένα κοτοπουλάκι. Αλλά η κοτούλα πήγε να ταΐσει το μωράκι κι έχασε τον δρόμο της. Βρήκε τον δρόμο της μετά από δύο μέρες. Το κοτοπουλάκι είχε αρχίσει να μεγαλώνει και πέταξε πριν έρθει η μαμά του. Το μωράκι την είχε ξεχάσει τη μαμά του αλλά είχε τον μπαμπά του και το τάλιζε το παιδάκι. Ήταν αγόρι το κοτοπουλάκι. Η κοτούλα μόλις έφευγε. Και μετά ξαναχάθηκε η μαμά και έμαθε το μάθημά της, να μην πηγαίνει μακρινά ταξίδια. Το κοτοπουλάκι έγινε κόκορας. Και μετά πήγαν σε ένα κοτέτσι και είχανε πολύ φαγητό, καλαμπόκι και έτρωγαν τα κοτοπουλάκια και οι άλλοι κόκορες (Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής/Υπερκινητικότητα).

Στον Πίνακα 1 παρατίθενται τα αποτελέσματα της αξιολόγησης της προβολικής δοκιμασίας για κάθε ένα από τα σχέδια και τις ιστορίες των μαθητών όπως αξιολογήθηκαν από τους δύο κριτές. Οι δύο κριτές συμφώνησαν απόλυτα στην κατάταξη των μαθητών στην κατηγορία του ασφαλούς και ανασφαλούς δεσμού.

Πίνακας 1. Αποτελέσματα αναφορικά με την αξιολόγηση του δεσμού από την προβολική δοκιμασία όπως προέκυψε από την αξιολόγηση των δύο κριτών

Σχέδιο/Ιστορία	1.		2.		3.		4.		5.		6.		7.		8.	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Απεικονίζονται ένα ή περισσότερα πουλιά.	1	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1
Περιλαμβάνεται μια οικογένεια πουλιών.	1	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1
Περιλαμβάνεται το περιβάλλον γύρω από τη φωλιά.	1	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	0	0
Χρησιμοποιούνται τέσσερα ή περισσότερα χρώματα στο σχέδιο.	1	1	0	0	0	0	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1
Το πράσινο είναι το κυρίαρχο χρώμα στο σχέδιο.	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0
Η ιστορία είναι συνεκτική ΚΑΙ περιέχει κυρίως θετικά θέματα.	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0
<i>M.O. Στοιχείων Ασφαλούς δεσμού</i>	1	1	0,5	0,5	0	0	0,7	0,7	0	0	1	1	0,5	0,5	0,7	0,5
Το καφέ είναι το κυρίαρχο χρώμα στο σχέδιο.	0	0	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	0	0
Η φωλιά είναι κεκλιμένη κατά 45 μοίρες ή περισσότερο, έτσι ώστε να φαίνεται ότι το περιεχόμενό της μπορεί να πέσει έξω.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Η φωλιά δεν έχει κάτω μέρος, έτσι ώστε να φαίνεται ότι το περιεχόμενό της μπορεί να πέσει έξω.	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Η φωλιά απεικονίζεται σε ευάλωτη θέση.	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Η ποιότητα των γραμμών υποδηλώνει υπερβολική ενέργεια και καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του χώρου του χαρτιού.	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1
Υπάρχουν επανεκκινήσεις, διαγραφές ή περιοχές που είναι σβησμένες ή διαγραμμένες.	0	0	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1
Υπάρχουν ασυνήθιστα, παράξενα, ασύνδετα ή αποδιοργανωμένα στοιχεία ή προσεγγίσεις στο σχέδιο.	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	0	0
Η ιστορία είναι είτε χωρίς συνοχή ή περιλαμβάνει κυρίως αρνητικά θέματα, ή και τα δύο.	0	0	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	1	1	1
<i>M.O. Στοιχείων Ανασφαλούς δεσμού</i>	0	0	0,6	0,6	0,4	0,4	0,8	0,8	0,5	0,6	0	0	0,6	0,6	0,4	0,4
<i>Αποτέλεσμα: Διαφορά Ασφαλής-Αναςφαλής</i>	1	1	-0,1	-0,1	-0,4	-0,4	-0,1	-0,1	-0,5	-0,6	1	1	-0,1	-0,1	0,3	0,1

Σημείωση. Ο κριτής Α ήταν μέλος της ερευνητικής ομάδας (Α.Π.) και ο κριτής Β ήταν ανεξάρτητος κριτής. Για κάθε 1 σημαίνει ότι το σχέδιο-ιστορία πληρούσε το κριτήριο. Η τελευταία σειρά προκύπτει από την αφαίρεση του Μ.Ο. στοιχείων Ασφαλούς δεσμού μείον το Μ.Ο. στοιχείων Ανασφαλούς δεσμού, συνεπώς, στο αποτέλεσμα το θετικό πρόσημο σημαίνει ασφαλής δεσμός και το αρνητικό ανασφαλής δεσμός.

Αναφορικά με τον τύπο δεσμού όπως προέκυψε από την αξιολόγηση της προβολικής δοκιμασίας σχέδιο φωλιάς πουλιών 5 μαθητές εμφάνισαν ανασφαλής δεσμό και 3 μαθητές εμφάνισαν ασφαλή δεσμό. Οι δύο κριτές συμφώνησαν απόλυτα αναφορικά με την κατηγοριοποίηση ασφαλούς και ανασφαλούς. Ωστόσο υπήρξε διαφοροποίηση μεταξύ των κριτών σε μία πρόταση για δύο συμμετέχοντες. Ειδικότερα, στην αξιολόγηση του 5ου συμμετέχοντα στο κριτήριο η ιστορία είναι είτε χωρίς συνοχή ή περιλαμβάνει κυρίως αρνητικά θέματα, ή και τα δύο, με τον ανεξάρτητο κριτή να σημειώνει ένα βαθμό για το συγκεκριμένο στοιχείο και στον 8ο συμμετέχοντα στο κριτήριο η ιστορία είναι συνεκτική και περιέχει κυρίως θετικά θέματα με τον εσωτερικό αξιολογητή να σημειώνει ένα βαθμό για το συγκεκριμένο στοιχείο.

Αποτελέσματα κλίμακας Attachment Style Prototypes

Ο ψυχολόγος και η κοινωνική λειτουργός εμφάνισαν απόλυτη συμφωνία στην αξιολόγηση δεσμού των οκτώ μαθητών. Σύμφωνα με την αξιολόγηση των ειδικών, η οποία βασίστηκε στις συνεντεύξεις με τους γονείς κατά τη λήψη του ιστορικού και πραγματοποιήθηκε με την κλίμακα Attachment Style Prototypes, οι μαθητές κατηγοριοποιήθηκαν στους τέσσερις τύπους δεσμού ως εξής: τρεις μαθητές εμφάνιζαν ασφαλή δεσμό, ένας αποδιοργανωμένο, τρεις αγχώδη/αμφιθυμικό και ένας αποφευκτικό.

Συνδυαστικά αποτελέσματα προβολικής δοκιμασίας και αξιολόγησης ειδικών

Υπήρξε συμφωνία μεταξύ των τύπων δεσμού που προέκυψαν από την προβολική δοκιμασία και την εκτίμηση του δεσμού από τους ειδικούς (ψυχολόγος και κοινωνική λειτουργός) που πήραν συνεντεύξεις από τους γονείς. Συγκεντρωτικά τα αποτελέσματα από την αξιολόγηση του δεσμού από την προβολική δοκιμασία, από την εκτίμηση των ειδικών από τις συνεντεύξεις με τους γονείς, το φύλο του παιδιού και η διαγνωστική κατηγορία νευροαναπτυξιακών διαταραχών παρατίθενται στον Πίνακα 2. Ο αύξων αριθμός ανήκει σε κάθε ένα συμμετέχοντα/-ουσα και αντιστοιχεί με τους αριθμούς που υπάρχουν πιο πάνω στα σχέδια και τις ιστορίες.

Πίνακας 2. Αποτελέσματα αναφορικά με την αξιολόγηση του δεσμού, τη διαγνωστική κατηγορία και το φύλο των μαθητών

Συμμετέχων / -ουσα	Φύλο	Αξιολόγηση προβολικής δοκιμασίας	Εκτίμηση ειδικών για το δεσμό από συνεντεύξεις με τους γονείς των μαθητών	Διαγνωστική κατηγορία νευροαναπτυξιακών διαταραχών
1.	Αγόρι	Ασφαλής δεσμός	Ασφαλής δεσμός	Νοητική Αναπτυξιακή Διαταραχή
2.	Κορίτσι	Ανασφαλής δεσμός	Ανασφαλής – Αγχώδης/αμφιθυμικός δεσμός	Νοητική Αναπτυξιακή Διαταραχή
3.	Αγόρι	Ανασφαλής δεσμός	Ανασφαλής – Αποδιοργανωμένος δεσμός	Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος
4.	Αγόρι	Ανασφαλής δεσμός	Ανασφαλής – Αποφευκτικός δεσμός	Νοητική Αναπτυξιακή Διαταραχή
5.	Κορίτσι	Ανασφαλής δεσμός	Ανασφαλής – Αγχώδης/αμφιθυμικός δεσμός	Σύνδρομο Williams
6.	Αγόρι	Ασφαλής δεσμός	Ασφαλής δεσμός	Νοητική Αναπτυξιακή Διαταραχή
7.	Αγόρι	Ανασφαλής δεσμός	Ανασφαλής – Αγχώδης/αμφιθυμικός δεσμός	Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος
8.	Αγόρι	Ασφαλής δεσμός	Ασφαλής δεσμός	Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής/ Υπερκινητικότητας

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Μέσα από την παρούσα διερευνητική μελέτη παρέχονται κάποια πρώτα δεδομένα για την ανίχνευση του τύπου δεσμού σε παιδιά με νευροαναπτυξιακές διαταραχές στο πλαίσιο του ειδικού σχολείου. Η παρούσα μελέτη αποτελεί την πρώτη προσπάθεια εφαρμογής της δοκιμασίας σε παιδιά με νευροαναπτυξιακές διαταραχές. Η προβολική δοκιμασία φωλιά πουλιών μπορεί να χρησιμεύσει ως μια ασυνείδητη μεταφορά για τον τρόπο που προσλαμβάνει το παιδί το σπίτι και την οικογένειά του. Η Kaiser (1996) αναφέρει ότι η αξιολόγηση με αυτό το μέσο παρέχει στο παιδί συναισθηματική απόσταση, και ενδεχομένως προκαλεί λιγότερο άγχος σε σύγκριση με το σχέδιο οικογένειας.

Αναφορικά με τα σχέδια των μαθητών, το περιβάλλον (ουρανός, γη, καιρός) συμπεριλήφθηκε σε δύο από τα οχτώ σχέδια. Αντίστοιχη έλλειψη επιβεβαιώνεται και στην μελέτη του Trewartha (2004) σε παιδιά που βρίσκονταν σε αναδοχή. Σύμφωνα με την Kaiser (1996), όταν τα σχέδια των φωλιών εμφανίζονται απομονωμένα, χωρίς χρώμα και υποστηρικτικό περιβάλλον, ενδέχεται να αντιπροσωπεύουν μια ασυνείδητη αναπαράσταση των εμπειριών που είχαν οι συμμετέχοντες με την φιγούρα πρόσδεσης κατά την πρώιμη παιδική ηλικία. Η έλλειψη συμπερίληψης στοιχείων του περιβάλλοντος ενδέχεται να συνδέεται με έλλειψη ασφάλειας στα εσωτερικευμένα σχήματα πρόσδεσης. Δέντρο εμφανίζεται στις τρεις από τις οχτώ ζωγραφιές των μαθητών. Στις δύο από αυτές, τα παιδιά εμφάνισαν ασφαλή δεσμό με τον γονέα. Η έλλειψη δέντρου στο σχέδιο ενδεχομένως συνδέεται με έλλειψη υποστήριξης, αστάθεια ή αίσθημα έλλειψης ασφάλειας (Redtschitz, 2012). Αβγά εμφανίζονται στα έξι από τα οχτώ σχέδια των μαθητών. Σύμφωνα με τον Redtschitz (2012), η έλλειψη αυγών μπορεί να υποδηλώνει την έλλειψη σύνδεσης με τα αδέρφια.

Αναφορικά με τις θεματικές των ιστοριών επτά από τις οχτώ ιστορίες είχαν ένα θετικό τέλος. Στις ιστορίες παιδιών που εμφάνισαν ασφαλή δεσμό αποτυπώθηκε πιο θετικό συναίσθημα. Στις υπόλοιπες ιστορίες εμφανίστηκαν τα συναισθήματα του θυμού, του φόβου/άγχους και της στεναχώριας. Ο θυμός φάνηκε να είναι πιο έντονος στην ιστορία παιδιού με αποδιοργανωμένο δεσμό (ιστορία 3). Θεματικές που αναδύθηκαν στις ιστορίες παιδιών που εμφάνιζαν ανασφαλή δεσμό ήταν τα αισθήματα παραμέλησης, εγκατάλειψης, φόβου, ευαλωτότητας, απουσίας προστασίας ή φροντίδας από τον κύριο φροντιστή, βία και δυσκολίες με τα όρια. Αντίστοιχες θεματικές εντοπίζουμε και στις μελέτες σε παιδιά των Redtschitz (2012) και Sheller, (2007).

Σύμφωνα με τον Bowlby (1969), ο δεσμός χαρακτηρίζει τα ανθρώπινα όντα από την κούνια μέχρι το τέλος της ζωής. Αν και τα αντικείμενα των σχέσεων δεσμού και το συμπεριφορικό σύστημα πρόσδεσης αλλάζει με την πάροδο του χρόνου, τα εσωτερικά μοντέλα που εδραιώθηκαν στην παιδική ηλικία τείνουν να παραμένουν τα ίδια. Στην πρώιμη παιδική ηλικία, ο δεσμός με τον κύριο φροντιστή είναι μια σχέση που ορίζεται από τη συναισθηματική αμοιβαιότητα, τη φροντίδα και τη διευκόλυνση της επιβίωσης μέσω της στενής εγγύτητας με τον φροντιστή.

Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε τη φύση του δεσμού των μαθητών χρησιμοποιώντας την προβολική δοκιμασία σχέδιο φωλιάς πουλιών, σε συνδυασμό με την αξιολόγηση του δεσμού μέσω της κλίμακας Attachment Style Prototypes. Η αξιολόγηση της προβολικής δοκιμασίας έγινε από μέλος της ερευνητικής ομάδας και ανεξάρτητο κριτή. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης ανέδειξαν υψηλό βαθμό αξιοπιστίας μεταξύ των αξιολογητών. Η παρατηρούμενη συμφωνία ενδέχεται να αποδίδεται στη χρήση των οδηγιών βαθμολόγησης της Kaiser (2015), οι οποίες παρέχουν δομημένα και συνεκτικά παραδείγματα βαθμολόγησης. Παρότι καταγράφηκαν μικρές διαφοροποιήσεις στις εκτιμήσεις, αυτές δεν οδήγησαν σε διαφοροποίηση των μαθητών στις βασικές κατηγορίες του ασφαλούς και ανασφαλούς δεσμού. Τα ευρήματά μας ευθυγραμμίζονται με τη σχετική βιβλιογραφία (Francis et al., 2003, Goldner, 2014, Kaiser & Deaver, 2009). Αντίστοιχα, στην αξιολόγηση μέσω της κλίμακας Attachment Style Prototypes, διαπιστώθηκε υψηλός βαθμός συμφωνίας

μεταξύ του ψυχολόγου και της κοινωνικής λειτουργού, οι οποίοι, βάσει των δεδομένων που προέκυψαν από τη συνέντευξη με τους γονείς κατά τη λήψη του ιστορικού, ταυτίστηκαν πλήρως στις κατηγοριοποιήσεις των μαθητών.

Ένας περιορισμός της μελέτης είναι ότι αποτελείται από μικρό δείγμα σε παιδιά με διαφορετικές νευροαναπτυξιακές διαταραχές. Επομένως, η γενίκευση των ευρημάτων χρειάζεται μελλοντική επιβεβαίωση σε ευρύτερα δείγματα παιδιών με νευροαναπτυξιακές διαταραχές και συμπερίληψη μετρήσεων από μαθητές αντίστοιχης ηλικίας που φοιτούν σε γενικά σχολεία. Σημαντικός περιορισμός της παρούσας μελέτης αφορά τη μεθοδολογία αξιολόγησης του δεσμού των μαθητών από την αξιολόγηση του ψυχολόγου και της κοινωνικής λειτουργού όπως προέκυψε από τις συνεντεύξεις με τους γονείς κατά την λήψη του ιστορικού. Συγκεκριμένα, η χρήση της κλίμακας Attachment Style Prototypes, η οποία περιλαμβάνει μία μόνο πρόταση, περιορίζει τη δυνατότητα διερεύνησης της πολυπλοκότητας των τύπων δεσμού. Παρά την απόλυτη συμφωνία μεταξύ του ψυχολόγου και της κοινωνικής λειτουργού, η αξιολόγηση θα μπορούσε να ενισχυθεί μέσω της χρήσης ανεξάρτητων κριτών και πιο ποιοτικών μετρήσεων, όπως ημιδομημένες συνεντεύξεις ή πολυδιάστατες κλίμακες. Η ενσωμάτωση πιο σύνθετης μεθοδολογίας (π.χ. μεθοδολογικός τριγωνισμός) θα μπορούσε να συμβάλει σε μια πιο ολοκληρωμένη και αξιόπιστη ανάλυση των χαρακτηριστικών του δεσμού. Προτείνεται η διενέργεια της μελέτης σε ευρύτερα δείγματα παιδιών με νευροαναπτυξιακές διαταραχές και η εμβάθυνση σε ιδιαιτερότητες που μπορεί να εμφανίζουν τόσο στα σχέδια όσο και στις αφηγήσεις και να συνδέονται με όψεις του δεσμού αλλά και το είδος της διαταραχής που εμφανίζουν. Σε επίπεδο αξιολόγησης των σχεδίων ιδανικά, μια αξιολόγηση βασιζόμενη στην θεραπεία μέσω τέχνης θα είναι χρήσιμο να είναι ευαίσθητη στα κατασκευαστικά στοιχεία που προσπαθεί να αξιολογήσει χωρίς να επηρεάζεται από το επίπεδο δεξιοτεχνίας σε ζωγραφικό επίπεδο (Betts, 2013).

Προτείνεται περισσότερη έρευνα με χρήση πιο τεκμηριωμένων μέσων αξιολόγησης του δεσμού σε μαθητές σχολικής ηλικίας (Cassidy & Marvin, 1992, Crittenden et al., 2010) προκειμένου να ελεγχθεί περαιτέρω η συγκλίνουσα εγκυρότητα και να διερευνηθούν περαιτέρω διαγνωστικές δυνατότητες του εργαλείου για τους τέσσερις τύπους δεσμού και όχι μόνο για το δίπολο ασφαλής - ανασφαλής δεσμός. Προτείνεται μεθοδολογικός τριγωνισμός με χρήση σταθμισμένων εργαλείων (Cassidy & Marvin, 1992, Crittenden et al., 2010) ή και υπολογιστικών προγραμμάτων (Rooksby et al., 2021) για την αξιολόγηση του δεσμού με μετρήσεις σε μαθητές, σε γονείς (Spruit et al., 2018), σε θεραπευτές με αξιολόγηση της θεραπευτικής σχέσης και σε εκπαιδευτικούς (Bergin & Bergin, 2009) ειδικής αγωγής παράλληλα με την προβολική δοκιμασία φωλιά πουλιών. Προτείνεται, επίσης, η διενέργεια μελέτης, που θα αξιολογεί μέσα από την ίδια προβολική δοκιμασία, την εναρμόνιση του δεσμού των γονέων (Goldner & Golan, 2016) και των παιδιών. Παρά τους περιορισμούς, η συμφωνία της αξιολόγησης των ειδικών και των αποτελεσμάτων της προβολικής δοκιμασίας αποτελεί μια ελπιδοφόρα πρώτη ερευνητική πρόταση για τη χρήση της προβολικής δοκιμασίας στο πλαίσιο της αξιολόγησης μαθητών στο σχολικό πλαίσιο αναφορικά με τον δεσμό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συμπερίληψη της προοπτικής των παιδιών στην αξιολόγηση του δεσμού είναι σημαντική στο να καταφέρουμε να εξετάσουμε και να κατανοήσουμε μια ακόμα όψη μοτίβων ανασφαλούς δεσμού (Sheller, 2007). Ο ανασφαλής δεσμός είναι ένας παράγοντας κινδύνου για μη προσαρμοστικές αντιδράσεις σε μελλοντικούς στρεσογόνους ή/και τραυματικούς παράγοντες όπως η κακοποίηση ή η ενδοοικογενειακή βία (Lieberman & Amaya-Jackson, 2005). Τα ευρήματα έδειξαν ότι τα παιδιά με νευροαναπτυξιακές διαταραχές που συμμετείχαν στη μελέτη κατάφεραν να ανταποκριθούν στην προβολική δοκιμασία σχέδιο φωλιάς πουλιών και να επικοινωνήσουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με το πώς προσλαμβάνουν τον δεσμό και τις σχέσεις στην οικογένειά τους μέσα σε ένα χρονικό πλαίσιο 20-25 λεπτών. Η δοκιμασία

μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για την αξιολόγηση του δεσμού σε παιδιά που φοιτούν σε ειδικά σχολεία και έχουν αναπτύξει τον λόγο. Μέσα από μια προσέγγιση της εικαστικής θεραπείας, η ομάδα των ειδικών (ψυχολόγος, κοινωνική λειτουργός) μπορούν να αξιολογήσουν μοτίβα πρόσδεσης που εμφανίζουν οι μαθητές και να ανιχνεύσουν και να κατανοήσουν σε σύντομο χρονικό διάστημα θέματα που σχετίζονται με τις εμπειρίες πρόσδεσης των μαθητών. Η κατανόηση, από νωρίς, των ιδιαίτερων εσωτερικών εμπειριών και δομών των παιδιών μπορεί να επιτρέψει την έγκαιρη παρέμβαση πριν τα μη αναγνωρισμένα δυσπροσαρμοστικά πρότυπα αυξήσουν τον κίνδυνο για μελλοντική παθολογία. Σε αυτό το επίπεδο η παρέμβαση μπορεί να γίνει σε επίπεδο συστήματος τόσο μέσα από την ατομική παρέμβαση στο παιδί, τη συμβουλευτική στον εκπαιδευτικό καθώς και την συμβουλευτική παρέμβαση και παρακολούθηση των γονέων στον χώρο του σχολείου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Ainsworth, M. D. S. (1979). Infant-mother attachment. *American Psychologist*, 34(10), 932–937. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.932>
- Alexander, S. L., Frederico, M., Long, M., & Vicendese, D. (2023). Attachment security in children with disability or developmental delay: Systematic review of quality and interventions. *Journal of Occupational Therapy, Schools, & Early Intervention*. <https://doi.org/10.1080/19411243.2023.2177237>
- American Psychological Association (2017). *Ethical principles of psychologists and code of conduct: Ethics Including 2010 and 2016 Amendments*. <https://www.apa.org/ethics/code>
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5*. American Psychiatric Association. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226–244. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.2.226>
- Bartholomew, K., & Shaver, P. R. (1998). Methods of assessing adult attachment: Do they converge? In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 25–45). New York: Guilford Press.
- Bergin, C., & Bergin, D. (2009). Attachment in the classroom. *Educational Psychology Review*, 21, 141–170. <https://doi.org/10.1007/s10648-009-9104-0>
- Bernier, A., Carlson, S. M., Deschênes, M., & Matte-Gagné, C. (2012). Social factors in the development of early executive functioning: a closer look at the caregiving environment. *Developmental Science*, 15(1), 12–24. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2011.01093.x>
- Betts, D. (2013). A review of the principles for culturally appropriate art therapy assessment tools. *Art Therapy*, 30(3), 98–106. <https://doi.org/10.1080/07421656.2013.819280>
- Bouteyre, E., Halidi, O., & Despax, J. (2022). Childlessness among adopted women: A study of the role of attachment through Bird's Nest Drawings. *Adoption & Fostering*, 46(1), 41–59. <https://doi.org/10.1177/03085759221081350>
- Bowlby, J. (1982). Attachment and loss: Retrospect and prospect. *American Journal of Orthopsychiatry*, 52(4), 664–678. [https://doi.org/0002-9432/82/040664-15\\$00.75](https://doi.org/0002-9432/82/040664-15$00.75)
- Bretherton, I., & Munholland, K. A. (2008). Internal working models in attachment relationships: Elaborating a central construct in attachment theory. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 102–127). The Guilford Press.
- Carlson, E. (1998). A prospective longitudinal study of attachment disorganization/disorientation. *Child Development*, 69(4), 1107–1128. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1998.tb06163.x>
- Cassidy, J. (1994). Emotion regulation: Influences of attachment relationships. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2–3), 228–2.
- Cassidy, J., & Marvin, R.S., with the MacArthur Working Group (1992). *Attachment organization in preschool children: Procedures and coding manual*. Unpublished document, University of Virginia.

- Cassidy, J., Jones, J. D., & Shaver, P. R. (2013). Contributions of attachment theory and research: a framework for future research, translation, and policy. *Development and psychopathology*, 25(4 Pt 2), 1415–1434. <https://doi.org/10.1017/S0954579413000692>
- Crittenden, P., Kozłowska, K., & Landini, A. (2010). Assessing attachment in school-age children. *Clinical child psychology and psychiatry*, 15(2), 185–208. <https://doi.org/10.1177/1359104509356741>
- De Schipper, J. C., & Schuengel, C. (2010). Attachment behaviour towards support staff in young people with intellectual disabilities: Associations with challenging behaviour. *Journal of Intellectual Disability Research*, 54(7), 584–596. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2010.01288.x>
- Dujardin, A., Santens, T., Braet, C., De Raedt, R., Vos, P., Maes, B., & Bosmans, G. (2016). Middle childhood support-seeking behavior during stress: Links with self-reported attachment and future depressive symptoms. *Child Development*, 87(1), 326–340. <https://doi.org/10.1111/cdev.12491>
- Fearon, P., & Belsky, J. (2016). Precursors of attachment security. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment* (Third) (pp. 291-313). The Guilford Press.
- Fearon, R. P., Bakermans-Kranenburg, M. J., van Ijzendoorn, M. H., Lapsley, A. M., & Roisman, G. I. (2010). The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children's externalizing behavior: a meta-analytic study. *Child development*, 81(2), 435–456. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01405.x>
- Feniger-Schaal, R., & Oppenheim, D. (2013). Resolution of the diagnosis and maternal sensitivity among mothers of children with Intellectual Disability. *Research in developmental disabilities*, 34(1), 306–313. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2012.08.007>
- Francis, D., Kaiser, D., & Deaver, S. P. (2003). Representations of attachment security in the bird's nest drawings of clients with substance abuse disorders. *Art Therapy*, 20(3), 125–137. <https://doi.org/10.1080/07421656.2003.10129571>
- George, C., & West, M. L. (2001). The development and preliminary validation of a new measure of adult attachment: The Adult Attachment Projective. *Attachment & Human Development*, 3(1), 30–61. <https://doi.org/10.1080/14616730010024771>
- Goldner, L. (2014). Revisiting the Bird's Nest Drawing: Towards a global approach. *The Arts in Psychotherapy*, 41, 391–399. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2014.06.003>
- Goldner, L., & Golan, Y. (2016). Parental representations and attachment security in young Israeli mothers' bird's nest drawings. *Art Therapy*, 33(4), 186–194. <https://doi.org/10.1080/07421656.2016.1233380>
- Granqvist, P., Sroufe, L. A., Dozier, M., Hesse, E., Steele, M., van Ijzendoorn, M., Solomon, J., Schuengel, C., Fearon, P., Bakermans-Kranenburg, M., Steele, H., Cassidy, J., Carlson, E., Madigan, S., Jacobvitz, D., Foster, S., Behrens, K., Rifkin-Graboi, A., Gribneau, N., Spangler, G., ... Duschinsky, R. (2017). Disorganized attachment in infancy: a review of the phenomenon and its implications for clinicians and policy-makers. *Attachment & human development*, 19(6), 534–558. <https://doi.org/10.1080/14616734.2017.1354040>
- Groh, A. M., Fearon, R. P., Bakermans-Kranenburg, M. J., van Ijzendoorn, M. H., Steele, R. D., & Roisman, G. I. (2014). The significance of attachment security for children's social competence with peers: a meta-analytic study. *Attachment & human development*, 16(2), 103–136. <https://doi.org/10.1080/14616734.2014.883636>
- Grzadzinski, R. L., Luyster, R., Spencer, A. G., & Lord, C. (2014). Attachment in young children with autism spectrum disorders: an examination of separation and reunion behaviors with both mothers and fathers. *Autism: the International Journal of Research and Practice*, 18(2), 85–96. <https://doi.org/10.1177/1362361312467235>
- Hamadi, L., & Fletcher, H. K. (2021). Are people with an intellectual disability at increased risk of attachment difficulties? A critical review. *Journal of Intellectual Disabilities*, 25(1), 114-130. <https://doi.org/10.1177/1744629519864772>
- Howe, D. (2006). Disabled children, parent-child interaction and attachment. *Child Family Social Work*, 11(2), 95–106. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2006.00397.x>
- Hyler, C. (2002). *Children's drawings as representations of attachment* (Unpublished master's thesis). Eastern Virginia Medical School, Norfolk, VA.

- Janssen, C. G. C., Schuengel, C., & Stolk, J. (2002). Understanding challenging behaviour in people with severe and profound intellectual disability: A stress-attachment model. *Journal of Intellectual Disability Research*, 46(6), 445–453. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2002.00430.x>
- Καφέτσιος, Κ. (2005). *Δεσμός, συναίσθημα και διαπροσωπικές σχέσεις*. Τυπωθήτω.
- Kaiser, D. (1996). Indications of attachment security in a drawing task. *The Arts in Psychotherapy*, 23(4), 333-340.
- Kaiser, D. H., & Deaver, S. (2009). Assessing attachment with the Bird's Nest Drawing: A review of the research. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 26(1), 26-33.
- Kaiser, D. H. (2015). Assessing Attachment with the Bird's Nest Drawing (BND). In D. E., Gussak, & M. L., Rosal, (Eds.) *The Wiley Handbook of Art Therapy* (pp. 514-523). John Wiley & Sons.
- Kaplan, N., & Main, M. (1986). *Instructions for the classification of children's family drawings in terms of representation of attachment*. University of California.
- Lieberman, A. F., & Amaya-Jackson, L., (2005). Reciprocal influences of attachment and trauma: Using a dual lens in the assessment and treatment of infants, toddlers, and preschoolers. In L. J. Berlin, Y. Ziv, L. Amaya-Jackson, & M.T. Greenberg (Eds.), *Enhancing early attachment: Theory, research, and policy* (pp. 100–124). New York: Guilford Press.
- Lieberman, A. F., Weston, D. R., & Pawl, J. H. (1991). Preventive intervention and outcome with anxiously attached dyads. *Child Development*, 62, 199–209.
- Lyons-Ruth, K., & Jacobvitz, D. (2016). Attachment disorganization from infancy to adulthood: Neurobiological correlates, parenting contexts, and pathways to disorder. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (3rd ed., pp. 667–695). Guilford.
- Madigan, S., Bakermans-Kranenburg, M. J., Van Ijzendoorn, M. H., Moran, G., Pederson, D. R., & Benoit, D. (2006). Unresolved states of mind, anomalous parental behavior, and disorganized attachment: a review and meta-analysis of a transmission gap. *Attachment & human development*, 8(2), 89–111. <https://doi.org/10.1080/14616730600774458>
- Main, M. (1990). Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies. *Human Development*, 33(1), 48–61. <https://doi.org/10.1159/000276502>
- Martin, K., Haltigan, J., Ekas, N., Prince, E., & Messinger, D. (2020). Attachment security differs by later autism spectrum disorder: A prospective study. *Developmental Science*, 23(5), e12953–e12953. <https://doi.org/10.1111/desc.12953>
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. Guilford Press.
- Naber, F. B. A., Swinkels, S. H. N., Buitelaar, J. K., Bakermans-Kranenburg, M. J., IJzendoorn, M. H. V., Dietz, C., & Van Engeland, H. (2007). Attachment in toddlers with autism and other developmental disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37(6), 1123–1138. <https://doi.org/10.1007/s10803-006-0255-2>
- Potharst, E. S., Schuengel, C., Last, B. F., Wassenaer, A. G. V., Kok, J. H., & Houtzager, B. A. (2012). Difference in mother-child interaction between preterm-and term-born preschoolers with and without disabilities. *Acta Paediatrica*, 101(6), 597–603. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.2012.02599.x>
- Psouni, E., & Apetroaia, A. (2014). Measuring scripted attachment-related knowledge in middle childhood: The Secure Base Script Test. *Attachment & Human Development*, 16(1), 22–41. <https://doi.org/10.1080/14616734.2013.804329>
- Puig, J., Englund, M., Simpson, J., & Collins, W. (2013). Predicting adult physical illness from infant attachment: A prospective longitudinal study. *Health Psychology*, 32(4), 409–417. <http://dx.doi.org/10.1037/a0028889>
- Redtschitz, V. G. (2012). *Assessing and Exploring the Attachment in Foster Children Through the Use of the Bird's Nest Art Therapy Task and Narrative Story* (Doctoral dissertation, Drexel University, College of Nursing and Health Professions, Creative Arts Therapies Department).
- Rooksby, M., Di Folco, S., Tayarani, M., Vo, D. B., Huan, R., Vinciarelli, A., Brewster, S. A., & Minnis, H. (2021). The School Attachment Monitor-A novel computational tool for assessment of

- attachment in middle childhood. *PloS One*, 16(7), e0240277. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0240277>
- Rutgers, A. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., van Ijzendoorn, M. H., & van Berckelaer-Onnes, I. A. (2004). Autism and attachment: a meta-analytic review. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, 45(6), 1123–1134. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.t01-1-00305.x>
- Schuengel, C., & Janssen, C. G. C. (2006). People with mental retardation and psychopathology: Stress, affect regulation and attachment: A review. *International Review of Research in Mental Retardation*, 32, 229–260. [https://doi.org/10.1016/S0074-7750\(06\)32008-3](https://doi.org/10.1016/S0074-7750(06)32008-3)
- Schuengel, C., de Schipper, J. C., Sterkenburg, P. S., & Kef, S. (2013). Attachment, intellectual disabilities and mental health: research, assessment and intervention. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 26(1), 34–46. <https://doi.org/10.1111/jar.12010>
- Schuengel, C., Kef, S., Damen, S., & Worm, M. (2010). ‘People who need people’: Attachment and professional caregiving. *Journal of Intellectual Disability Research*, 54(1), 38–47. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2009.01236.x>
- Shaver, P. R., & Mikulincer, M. (2002). Attachment-related psychodynamics. *Attachment & Human Development*, 4(2), 133–161. <https://doi.org/10.1080/14616730210154171>
- Sheller, S. (2007). Understanding Insecure Attachment: A Study Using Children's Bird Nest Imagery. *Art Therapy*, 24(3), 119–127.
- Spruit, A., Wissink, I., Noom, M. J., Colonnaesi, C., Polderman, N., Willems, L., ... & Stams, G. J. J. (2018). Internal structure and reliability of the Attachment Insecurity Screening Inventory (AISI) for children age 6 to 12. *BMC Psychiatry*, 18, 1–11. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1608-z>
- Trewartha, S. (2004). *Attachment strategies of adolescents in foster care: indicators and implications* (Unpublished master's thesis). Eastern Virginia Medical School, Norfolk, VA.
- van Ijzendoorn, M. H., Schuengel, C., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and psychopathology*, 11(2), 225–249. <https://doi.org/10.1017/s0954579499002035>
- Yirmiya, C., & Sigman, M. (2001). Attachment in autism. In J. Richer & S. Coates (Eds.), *Autism: Putting Together the Pieces*. Kingsley Publishers.
- Zablotsky, B., Black, L. I., Maenner, M. J., Schieve, L. A., Danielson, M. L., Bitsko, R. H., et al. (2019). Prevalence and Trends of Developmental Disabilities among Children in the United States: 2009–2017. *Pediatrics* 144. <https://doi.org/10.1542/peds.2019-0811>

Παράρτημα

Τα κριτήρια για την αξιολόγηση του σχεδίου φωλιά πουλιών

Η κλίμακα βαθμολόγησης αποτελείται από 14 στοιχεία.

1. Απεικονίζεται ένα ή περισσότερα πουλιά.
2. Περιλαμβάνεται μια οικογένεια πουλιών.
3. Περιλαμβάνεται το περιβάλλον.
4. Χρησιμοποιούνται τέσσερα ή περισσότερα χρώματα στη ζωγραφιά.
5. Το πράσινο είναι το κυρίαρχο χρώμα στη ζωγραφιά.
6. Η ιστορία είναι συνεκτική και περιέχει κυρίως θετική θεματολογία
7. Το καφέ είναι το κυρίαρχο χρώμα στη ζωγραφιά.
8. Η φωλιά έχει κλίση 45 μοίρες ή περισσότερο ώστε να διαφαίνεται ένας κίνδυνος το περιεχόμενο της φωλιάς να δύναται να πέσει έξω.
9. Από τη φωλιά λείπει κάτω μέρος έτσι ώστε να διαφαίνεται ένας κίνδυνος το περιεχόμενο της φωλιάς να πέσει έξω.
10. Η φωλιά απεικονίζεται σε ευάλωτη θέση.
11. Η ποιότητα της γραμμής υποδηλώνει υπερβολική ενέργεια και γεμίζει το μεγαλύτερο μέρος του χαρτιού.
12. Υπάρχουν επανεκκινήσεις, διαγραφές ή περιοχές που έχουν διαγραφεί.
13. Υπάρχουν ασυνήθιστα, παράξενα, ασυνεπή ή αποδιοργανωμένα στοιχεία στο σχέδιο.
14. Η ιστορία είτε είναι χωρίς ειρμό ή περιλαμβάνει κυρίως αρνητικά θέματα ή και τα δύο.

Τα πρώτα 6 στοιχεία σχετίζονται με τον ασφαλή δεσμό. Τα στοιχεία 7 έως 14 σχετίζονται με τον ανασφαλή δεσμό. Υπολογίζουμε το μέσο όρο από τα στοιχεία των δεικτών της ασφαλούς και της ανασφαλούς πρόσδεσης και τα αφαιρούμε. Αν ο δείκτης είναι θετικός αναφερόμαστε σε ασφαλή πρόσδεση, αν ο δείκτης είναι αρνητικός αναφερόμαστε σε ανασφαλή πρόσδεση και αν ο δείκτης είναι ίσος με μηδέν ταξινομούμε την πρόσδεση ως ανασφαλή γιατί υπάρχει επαρκής αριθμός στοιχείων ανασφαλούς πρόσδεσης (Kaiser 2015).

Τα κριτήρια για την αξιολόγηση της ιστορίας

Η αξιολόγηση της ιστορίας για το σχέδιο φωλιά πουλιών όσον αφορά τη συνοχή και τα θετικά ή αρνητικά θέματα βασίζεται σε εργαλεία όπως το Adult Attachment Interview (AAI) και το Adult Attachment Projective (AAP), που χρησιμοποιούν την αφήγηση για να αξιολογήσουν την ασφάλεια της πρόσδεσης. Η συνοχή της ιστορίας κρίνεται με βάση εξής κριτήρια: α) αν έχει νόημα σε σχέση με την εικόνα, β) αν αφορά την εικόνα και όχι κάποιο άλλο θέμα, γ) αν έχει κατάλληλη έκταση, χωρίς να είναι υπερβολικά μακροσκελής ή σύντομη. Οι ιστορίες που θεωρούνται «ασφαλείς» είναι συνεκτικές και περιέχουν κυρίως θετικά θέματα, όπως προστασία, ασφάλεια, φροντίδα και τροφή. Αντίθετα, «ανασφαλείς» ιστορίες είναι ασυνεκτικές ή περιέχουν κυρίως αρνητικά θέματα, όπως μοναξιά, εγκατάλειψη, κίνδυνος ή αναμονή για φαγητό. Στη συνέχεια παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα. Θετική ιστορία: Μια μητέρα-πουλί φροντίζει τη φωλιά και τα αυγά της με τη βοήθεια του πατέρα-πουλιού, εξασφαλίζοντας τροφή και ασφάλεια για τα μικρά. Μη συνεκτική ιστορία: Στατική περιγραφή της εικόνας, χωρίς αφηγηματική πλοκή ή αναφορά του παιδιού στην αδυναμία του να ζωγραφίσει. (π.χ. «Η φωλιά είναι καφέ και φτιαγμένη από κλαδιά» ή «Δεν μπορώ να σχεδιάσω καλά»). Αρνητική ιστορία: Περιγραφή κινδύνου (π.χ. «Τα πουλιά πρέπει να βιαστούν πριν τα φίδια ανέβουν στο δέντρο για να φάνε τα αυγά τους»). Τα θετικά θέματα συμβάλλουν στη συνεκτικότητα, ενώ τα αρνητικά υποδηλώνουν αίσθημα ανασφάλειας. Χρησιμοποιούμε τόσο την ιστορία όσο και το σχέδιο για την αξιολόγηση του ασφαλούς ή ανασφαλούς δεσμού (Kaiser 2015).